

Verschillende opvattingen over taak en wezen van geschiedschrijving

BARBARA HENKES

Different Views on the Role and Nature of History

In his defence of the documentary series *De Oorlog [The War]*, Hans Blom stresses how recent studies, new source material and proven forms of presentation determined this renewed public history of the Second World War. In doing so, he and the television team would have managed to avoid political and moral positions. Instead, I emphasize that – since Hayden White at the latest – we know only too well how the selection and combination of any kind of information are crucial to the histories we present and the political/moral messages that are implied. This exchange reveals the substantial differences in our views on the role and nature of history and I hope it will stimulate more critical assessments of audio-visual histories.

Laat ik, net als Hans Blom, beginnen met de uitgangspunten waarmee ik de televisieserie *De Oorlog* met belangstelling intensief heb gevolgd. Helaas zijn die in de uiteindelijke versie van mijn bijdrage aan de *BMGN/LCHR* komen te vervallen. Nadat ik daarin naar voren bracht dat speelfilms, documentaires en televisieseries sinds de tweede helft van de twintigste eeuw in toenemende mate de eerste kennismaking vormen met verhalen over het verleden, pleitte ik ervoor deze beeldverhalen over het verleden ‘als potentiële aanwinst voor ons metier’ te benaderen. Daarom zouden historici zich op een meer fundamentele wijze moeten gaan engageren met dergelijke vormen van geschiedschrijving in de publieke ruimte: niet door ons ‘vast te bijten in feitelijke missers of missertjes’, maar door ons af te vragen ‘wat het achterliggende perspectief is van waaruit de documentairemakers (en hun historisch geschoolde adviseurs) bepaalde thema’s onder de aandacht brengen, en hoe ze dat doen’. Daarnaast benadrukte ik dat het zinvol is ‘ons af te vragen waarom welke historische thema’s op welk moment de ruimte krijgen op het

televisiescherm. Kunnen we een verband signaleren tussen programma's zoals *In Europa*, *Het Verleden van Nederland* of *De Oorlog* en actuele politieke thema's zoals de zoektocht naar 'de' Nederlandse identiteit, of het streven naar een Europese eenwording?

Dat laatste punt bracht mij ertoe te verwijzen naar de ontvangen subsidie van het programma *Erfgoed van de Oorlog* van het ministerie van vws. Volgens Blom zou ik de makers op die manier 'verdacht' maken. Nergens heb ik geschreven, noch willen suggereren dat de makers om financiële reden 'op verwerpelijke wijze aan de leiband van de overheid lopen'. Wel wilde ik erop wijzen dat de overheid, wanneer zij miljoenen euro's beschikbaar stelt om 'het erfgoed van de oorlog' in kaart te brengen en toegankelijk te maken, een stevige impuls geeft aan het onderzoek naar een dergelijk thema (= 'agenderende functie'). Daar is op zich niets mis mee, zeker niet voor mensen zoals collega Blom en ik, die deze periode tot (een van) onze specialisme(n) hebben gemaakt. Maar juist daarom moeten wij ons afvragen waarom er keer op keer geld beschikbaar wordt gesteld voor onderzoek naar dat specifieke verleden – en hoe dat samenhangt met politieke en morele vraagstukken die spelen in de actualiteit.

Dat brengt mij bij het eerste punt: het achterhalen van het achterliggende perspectief of 'het ordenend principe' waarmee episodes uit de geschiedenis in beeld worden gebracht. Historici weten inmiddels dat op basis van dezelfde bronnen zeer vele, uiteenlopende verhalen over het verleden mogelijk zijn. Juist dat maakt het zinvol na te gaan hoe de opbouw en de vormgeving bepalend zijn voor de inhoudelijke boodschap die in dit beeldverhaal over de oorlog besloten ligt. Om die reden besloot ik de betekenis van onder meer de 'wetende verteller', zoals Blom de inzet van Trip noemt, kritisch onder de loep te nemen. Ik heb mijn bezwaren onderbouwd door te wijzen op alternatieve verhaalvormen zoals in de avondvullende televisie-uitzending *Vastberaden, maar soepel en met mate*. Terecht wijst Hans Blom erop dat in deze documentaire 'de onzichtbare stem' even leidinggevend is als de aanwezigheid van een centrale presentator. Maar zonder in te gaan op mijn suggestie dat die 'onzichtbaarheid' meer ruimte laat voor een actor-perspectief, smooit Blom ieder debat over de richtinggevende functie van een presentator met een beroep op een 'inmiddels beproefde en succesvolle traditie' die verdere discussie daarover 'achterhaald' zou maken.

Het ordenend principe is ook nauw verbonden met een ander, cruciaal punt van Bloms kritiek: de door mij gesignaleerde 'moraal van het verhaal'. De plaats die veel betrokkenen in dit verhaal over *De Oorlog* kregen toegewezen typeerde ik als het meegesleept worden in de dramatische malle-molen van de geschiedenis. Blom vindt dit 'een absurde redenering', te meer omdat '[het] nergens zo [wordt] gezegd in de serie of in deze aflevering'. Mijn beschouwing gaat echter niet zozeer over de, expliciete of impliciete, intentie van de makers – al wijzen Bloms uitspraken over hun gezamenlijke zoektocht naar 'normaliteit' weldegelijk in voornoemde richting. Voorop stond voor mij de

vraag hoe door een *selectie* en *combinatie* van *beeld & geluid* een geschiedverhaal met een boodschap wordt geconstrueerd. Zo laat bijvoorbeeld de combinatie van de dramatische terugkeer van joodse overlevenden met de eveneens dramatische vervolging van collaborateurs in aflevering 8 een bepaalde indruk achter. Dat geldt zeker ook voor de wijze waarop deze televisieserie eindigt, namelijk met het overwinnen van de Frans-Duitse tegenstellingen binnen de Europese Unie, waardoor het voorafgaande in een specifiek licht wordt geplaatst.

Als kritische buitenstaander presenteerde ik inderdaad ‘een geheel eigen manier van kijken’, die ik met reden omkleed – maar niet als het laatste woord – aan de lezers van de *BMGN/LCHR* voorlegde. In mijn oorspronkelijke motivatie sprak ik dan ook de hoop uit ‘een debat te stimuleren over hoe wij als historici onze eigen kritische vermogens en die van kijkers in het algemeen kunnen aanscherpen’. Juist de enthousiaste ontvangst van de serie bood mij de ruimte, zo meende ik, om daar een *scherp problematiserend* geluid naast te zetten. Ik vind het teleurstellend dat Blom die inzet als ‘*zuur en moralistisch*’ afdoet. Anderzijds is het verhelderend: het laat zien dat wij een sterk uiteenlopende opvatting hebben over de taak van historici en het wezen van geschiedschrijving. Dat neemt niet weg dat deze uitwisseling ook aangeeft dat wij beiden, langs verschillende wegen, hartstochtelijk op zoek zijn naar een zinnvolle plaats van de moraal in de geschiedschrijving, zeker als we die voor een breed publiek toegankelijk willen maken.¹ ◀

Barbara Henkes (1955) is als universitair docent verbonden aan de sectie Moderne Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen met als aandachtsgebied geschiedenis van de politieke cultuur. In de periode 2007-2009 was zij betrokken bij het Oral-History project ‘Getuigen Verhalen’, als onderdeel van het programma Erfgoed van de Oorlog van het ministerie van vws. Haar huidige onderzoek richt zich op transnationale familiegeschiedenissen en migratie tussen Nederland en Zuid-Afrika in de twintigste eeuw. Relevante publicaties: Barbara Henkes, Martijn Eickhof en Frank van Vree, ‘De verleiding van een grijze geschiedschrijving’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:3 (2010); Barbara Henkes, *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit, 1918-1948* (Amsterdam 2005); Barbara Henkes, *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950* (Amsterdam 1995), ook vertaald in het Duits (Straelen 1997). Ze verleende medewerking aan de gelijknamige documentaire van Cherry Duyns (VPRO 1995). Email: B.Henkes@rug.nl.

1 Zie ook Martijn Eickhoff, Barbara Henkes en Frank van Vree, ‘De verleiding van een grijze geschiedschrijving. Morele waarden in historische voorstellingen’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123:3 (2010) 322-339.

Recensies

Algemeen

Boone, Marc, *Historici en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek* (Tweede aangepaste en herbewerkte versie: Gent: Academia Press, 2007, XXI + 363 blz., ISBN 978 90 382 1119 0).

Meer dan veertig jaar geleden startte mediëvist Walter Prevenier aan de Universiteit Gent zijn collegereeks over de historische kritiek en werkte die uit in het handboek *Uit goede bron*, dat in 1992 verscheen. Na 1999 zette zijn opvolger Marc Boone deze Gentse traditie voort met het hier besproken handboek – een herziene versie van de eerste druk onder dezelfde titel uit 2005 – als resultaat. De actualiteit, universitaire hervormingen en de ontwikkelingen binnen de historische discipline dwongen de auteur al na twee jaar tot enige bijstelling en vernieuwing.

De verschijning van dit handboek illustreert de verschillen tussen het universitaire geschiedenisonderwijs in België en Nederland. Waar aan de Nederlandse universiteiten aan bronnenkritiek en apparaatvakken de afgelopen decennia een marginale plaats in het curriculum is toebedeeld, trainen de zuiderburen hun studenten nog altijd grondig in deze studieonderdelen. Natuurlijk leidt die expliciete scholing niet automatisch tot betere historici, maar na lezing van Boone's boek zou het elke docerende historicus eens te meer duidelijk moeten zijn hoe waardevol de reflectie op de kennis van het historisch ambacht is en blijft.

Het boek blijft in essentie trouw aan het werk van Prevenier, beginnend bij 'de notie bron' (ontstaansgeschiedenis, soorten, informatiegehalte) om vervolgens uiterst systematisch de ingewikkelde problematiek van de betrouwbaarheid van

bronnen te behandelen. En passant krijgt de lezer uitgelegd hoe historici door de eeuwen heen hun houding in de omgang met primaire bronnen hebben bepaald en wordt hem getoond welke richtingen en tradities in die ontwikkeling zijn te onderscheiden. Korte, aantrekkelijk gepresenteerde kaderteksten geven meer achtergrond bij de in de hoofdstuk behandelde belangrijke geschiedschrijvers. Het boek is voorts helder en overzichtelijk opgezet. In het eerste deel gaat de auteur in op de begrippen bron en getuigenis, de bronnentypes en hun vindplaatsen. Ook schenkt hij hier aandacht aan het verloop van de communicatie in het verleden en het effect daarvan op de productie van bronnen. In deel twee komt de technische analyse van de afzonderlijke bron (vorm, situering, authenticiteit) aan bod. In deel drie, over de bewijsvoerende functie van bronnen, maakt Boone duidelijk dat het afwegen van getuigenissen volgens de laatnegentiende-eeuwse regels van Bernheim, Langlois en Seignobos geen soelaas biedt in het tijdperk van Watergate en Irangate. Het vierde en laatste deel is gewijd aan bespiegelingen over de aard van de historische kennis en bevat een beknopte weergave van de evolutie van historisch realisme naar postmodernisme. Boone schuwt de grote vragen niet en betreft in de beantwoording daarvan op zinnige wijze de uitwerking die onder meer sociale wetenschappen en linguïstiek de laatste decennia op de historische discipline hebben gehad.

Ook aan de veranderingen van recente datum – de impact van het World Wide Web en de ermee gepaard gaande opmars van de digitalisering van gedrukt en ongedrukt materiaal – besteedt de auteur enige aandacht, zij het terloops. Hij noteert de voordelen van het elektronische medium (de enorme opslagcapaciteit, de grote doorzoekbaarheid) maar waarschuwt tegelijkertijd voor de vluchtigheid van het internet. Het is goed voorstelbaar dat een volgende (digitale?) versie van deze inleiding tot de historische kritiek een aparte paragraaf of hoofdstuk bevat over de uiteenlopende functies